

mi in ipsomet nomine *idololatria*. Nam omnis adoratio creaturæ, per quam ut Deus colitur, idololatria est; ergo omnis creatura sic adorata idolum est, etiamsi non in aliqua imagine, sed in se, et propter se immediate adoretur. Et similiter omnes, qui creaturam ut creatorem adorant, in eis computantur, qui a Paulo vocantur, *idolis servientes*, 1 ad Cor. 5 et 6, sive creaturæ adoratæ sint statuæ, sive ignis aut aqua, et similia, quæ Sap. 13 numerantur, et rectores terrarum ac Deos putatos esse a Gentibus refertur, et qui eos adorabant, inter idololatrias numerantur. Unde Paulus, 1 ad Cor. 10, cum dixisset: *Fugite ab idolorum cultura*, subiungit: *Quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant*. Et sic etiam Augustinus, lib. 5 Locutionum de Deut., in fine, idololatrias inquit appellari, qui idolis serviunt, et idololatriam esse idolorum servitutem; ubi nomine idolorum intelligere videtur omnes deos gentium, atque adeo quicquid creatum tanquam divinum numen ab eis colebatur. Atque eodem modo loquitur Athanasius, Orat. contra idola, aliquantulum a principio. Et Tertullianus, lib. de Idol., cap. 3, hac ratione dixit, idololatriam agi posse sine idolo, id est, sine simulachro, et aliquando factam esse *sine isto nomine, licet non sine isto opere*. Unde significat nomen idoli et idololatriæ non fuisse, donec simulachra pro diis adoranda introducta sunt, rem autem ipsam, id est, idololatriæ vitium, sine simulacris sensibilibus exerceri potuisse. Unde fit ut simili modo nomen idoli, licet ab statutis pro diis adorandis sumptum sit, nihilominus quatenus significat adæquatum objectum idololatriæ, omnem rem creatam, quæ tanquam verus Deus adoranda proponitur, comprehendat. Ex his ergo satis constare potest, et quid nomine idoli in voce idololatriæ significetur, et quod sit hujus vitii objectum, quamvis ejusdem objecti ratio et modus magis in sequentibus elucidanda sint.

6. *Latria est adoratio soli Deo debita*.—Altera vero pars illius vocis est *latria*, quæ cum omni proprietate ac rigore, intelligenda est de adoratione ac servitute soli Deo debita, ut exposuit Augustinus, d. lib. 5 Locutionum de Deut., et lib. 4 Quæst. in Gen., quæst. 61, et lib. 1 de Trinit., cap. 6. Et satis declaratur a Sap., d. cap. 13, ubi hanc latriam declarat per votum, orationem, et petitionem de omnium rerum eventu, et c. 14, idem declarat per cultum sacrorum et sacrificiorum; imo addit etiam appellationem et æstimationem Dei; et *incommunicabile*, inquit, *nomen lapidibus, et*

lignis imposuerunt. Et hoc idem est, quod Paulus ad Rom. 1 dixit: *Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et quadrupedum, et serpentum*.

7. *Latriam constare et internis et externis actibus*.—Ut autem explicetur quomodo latria potuerit idolis tribui, ac subinde committi vitium idololatriæ, advertendum est, ex supra dictis, latriam et internis et externis actibus fieri posse. Et quidem internis, ut sit vera, non ficta adoratio, primo requirit actum intellectus, quo res adorabilis, seu quæ adoranda proponitur, æstimetur, seu habeatur pro Deo. Deinde in voluntate requiritur voluntas et intentio adorandi, id est, exhibendi aliquid signum submissionis et recognitionis excellentiæ divinæ in tali re. Ultimo consummatur adoratio in exhibitione talis signi, vel interioris, si adoratio sit mere interna, vel exterioris, si externa sit. Hæc ergo tria debent in idololatria concurrere circa idolum, ut omnino vera et consummata sit in suo genere, scilicet, opinio aliqua divinitatis de idolo, seu re quæ adoratur, affectus adorationis, et adoratio ipsa, seu exhibitio signi submissionis, et recognitionis alicujus excellentiæ divinæ in re sic adorata; quæ tria breviter a nobis explicanda sunt, ut ratio idololatriæ exacte cognoscatur, et simul explicabitur multiplex modus ejus.

CAPUT IV.

QUOMODO ADORATIO DIVINA TRIBUI POSSIT IDOLO, ET CONSEQUENTER QUOTUPLEX SIT IDOLOLATRIA.

1. *Quomodo actus latriæ concurrere possint in adoratione idolorum*.—*Primum dubium*.—*Secundum dubium*.—Ratio dubitandi oritur ex actibus numeratis in fine præcedentis capituli, qui sunt, opinio intellectus, affectus voluntatis, et exhibitio signi divinæ excellentiæ; non enim apparet quomodo hi omnes in idolorum cultu concurrere possint. Et primo circa existimationem intellectus dubitari potest, quomodo sit possibilis talis existimatio divinitatis de idolo manibus facto, cum sit per se evidens illud non habere vitam, neque excellentiam ullam, præter eam figuræ pulchritudinem, quam ab artifice habet. Et confirmatur; nam, eo ipso quod idololatriæ cultus multis diis dabatur, nulli dari poterat ex opinione seu æstimatione veræ divinitatis, quia excellentia divinitatis in ejus singularitate et emi-

nentia super res alias consistit, et ita destruitur, quando inter multos dividitur; ergo fieri non potest ut adoratio divisa inter multos procedat ex opinione veræ divinitatis in singulis. Secundo, esto sit possibilis illa existimatio, non tamen videtur necessaria ad propriam idololatriam; quia latria, quam idololatria involvit, non est vera latria, sed mendax; ergo non est necesse ut procedat ex existimatione veræ divinitatis. Et confirmatur, quia multi philosophi, agnoscentes tantum unum summum Deum, idololatriæ fuerunt, adorando Angelos bonos, et malos, vel animas cælorum, juxta illorum opinionem, vel animas hominum mortuorum, quas pro ratione meritorum in numerum inferiorum deorum ascribi putabant, ut colligitur ex Augustino, libro 8 de Civitate, cap. 12.

2. *Tertium*.—*Quartum*.—Tertio, circa affectum colendi seu honorandi idolum dubitari potest, quia etiam hic actus non videtur necessarius ad committendam idololatriam; nam potest quis exterius exhibere alicui honorem sine intentione honorandi illum; ergo potest etiam hoc modo exhiberi honor divinus idolo, sine affectu honorandi illud, et tamen illa externa adoratio erit vera idololatria, quia ad nullum aliud vitium pertinet; ergo ille affectus non est de ratione idololatriæ. Accedit, quod sine opinione veræ divinitatis in idolo non potest esse affectus exhibendi illi divinum honorem; ostensum est autem non posse haberi illam opinionem de idolo creato; ergo nec potest circa cultum ejus talis affectus haberi. Quarto, circa ipsum actum externum cultus similis oritur difficultas, quia nullus actus exterior continet adorationem latriæ, nisi ex intentione operantis, ut supra lib. 1 visum est; sed talis intentio vel haberi non potest, vel certe sæpe non invenitur in idololatria, ut dictum est; ergo. Confirmatur, quia si aliquid externum de se continet veram latriam, et proprium Dei cultum, maxime sacrificium; sed hoc potest offerri creaturæ sine idololatria; sic enim per missæ sacrificium etiam Sanctos colimus, et templa eis dicamus, eosdemque suffitibus incensi, thimiamatis, et aliarum rerum similitum veneramur; illud autem genus sacrificii quoddam est, quod Deo offerri solet, ut ex Scriptura constat; ergo.

3. *Idololatria alia vera, alia ficta est*.—*Omnis idololatria est falsa adoratio ex parte rei adoratæ*.—Hæc difficultates expediuntur facile, præmittendo idololatriæ necessariam partitionem. Est enim quædam idololatria vera, alia

ficta. Circa quæ membra est considerandum, duobus seu tribus modis posse adorationem aliquam dici veram, scilicet, vel ex parte adorantis, vel ex parte personæ adoratæ, vel ex utroque capite. Cum enim adoratio consistat in recognitione et confessione excellentiæ per signum aliquod protestativum talis excellentiæ, ut existentis in tali persona, interdum talis significatio falsa est, quia res ipsa non ita est sicut significatur, neque in tali persona talis excellentia reperitur, et tunc dicitur adoratio falsa ex parte personæ adoratæ, etiamsi ex intentione adorantis non sit ficta, sed vera, quia revera intendit talem rem adorare. At vero si adorans non intendat interius ita adorare, sicut exterius significat, tunc adoratio dicitur falsa ex parte personæ adorantis, etiamsi fortasse sit vera in re ipsa ex parte personæ adoratæ, quia nimirum in ea invenitur vere illa excellentia, quam signa exteriora indicant, licet adorans illam non recognoscat, aut confiteri nolit. Et potest claritatis gratia talis adoratio dici ficta, potius quam falsa. Si autem signum adorationis et in se falsum sit, et ab adorante ficto animo exhibeatur, tunc adoratio, et ficta simul et falsa dici poterit. Applicando igitur divisionem hanc ad idololatriam, dicendum est omnem idololatriam esse falsam adorationem ex parte rei adoratæ, quia in ea significat excellentiam quæ in illa non est. Unde in hoc sensu omnis idololatria potest dici falsa latria. Latria enim significat adorationem significativam divinæ excellentiæ, in eo cui exhibetur, et ideo tunc est simpliciter et vere latria, quando vere significat talem excellentiam in re adorata; quando autem falso illam significat, est falsa latria, quæ idololatria dicitur.

4. *Idololatria aliquando vera, aliquando falsa est ex parte adorantis*.—At vero hæc ipsa idololatria potest interdum esse vera idololatria ex parte adorantis, interdum vero ficta. Veram appello, quia non ex animo ficto procedit, sed ex intentione adorandi, licet alias falsum significet, sicut qui falsam propositionem affirmat, putans esse veram, et ex intentione dicendi verum, formaliter non mentitur, licet materialiter falsum dicat. Sic ergo potest esse aliqua vera, id est, non ficta idololatria, licet in se sit falsa latria; aliqua vero idololatria potest esse ficta, seu falsa etiam ex parte adorantis, qui non ex animo talem cultum exhibet. Quæ fictio interdum potest esse ex parte intellectus, ut cum quis non opinatur esse in re sic adorata divinam excel-

lentiam, tamen propter extrinsecas causas vult illam externo signo confiteri; aliquando e contrario potest esse fictio in solo affectu, ut esse patet in dæmone, qui, velit, nolit, credit esse in Christo divinam excellentiam, et cogitur interdum illam confiteri, eique genua flectere, et nihilominus non habet affectum honorandi Christum, sed solum exhibendi hoc vel illud signum, quia cogitur; sæpe vero potest esse fictio ex utroque capite, ut contingit in fideli, qui a tyranno cogitur thus offerre idolo, in quo nec credit esse divinam excellentiam, neque habet animum, actum illum faciendi in honorem idoli, sed solum exterius faciendi talem actum, et aliquando poterit interiori affectu in verum Deum significationem illam referre.

5. *Ad idololatriam veram ex parte colentis, quid requiratur.* — Varro triplicem distinguit theologiam, physicam nempe, civilem et fabulosam. — Quidam mundum a Deo animari dicebant et ideo illum ut Deum adorabant. — Ex his ergo concludimus, ad idololatriam omnino veram ex parte colentis, necessariam esse opinionem divinitatis, seu alienius divinæ excellentiæ in idolo, seu in re adorata, ut satis ex dictis declaratum est. Neque est impossibilis talis idololatriæ modus, ut in prima difficultate objicitur, quia post originale peccatum ita fuit corrupta natura, ut in summam cæcitatem usque ad veri Dei ignorationem pervenerit. Qua ignoratione existente, facile fuit in opinionem plurium Deorum devenire. Quam opinionem in triplicem Theologiam, juxta Augustinum, libr. 6 de Civit., c. 5, et Euseb., lib. 1, 2 et 3 de Præpar. Evang., distinxerunt philosophi, præsertim Varro, in physicam, civilem et fabulosam: ad primum membrum pertinent opiniones, quas de uno vel pluribus Diis philosophi in suis scholis et libris docebant; nam verisimile est, unumquemque secundum opinionem suam Deos plures coluisse, etiamsi illos populis non proponerent publico et communi ritu colendos, ut ibidem Augustinus indicat. Has vero philosophorum opiniones ad duas reducit D. Thomas, d. q. 94, art. 1. Prima fuit eorum, qui totum mundum animari ab ipso Deo dicebant, et ideo sensibilem mundum, vel præcipuas partes ejus adorabant, tanquam divinitate plenas, prout Varro etiam sentit apud Augustinum, lib. 7 de Civit., c. 5 et 6, qui latius hæc prosequitur c. 16 et sequentibus. Et in eadem sententia dicuntur fuisse Pythagorici, et alii philosophi qui non supremum Deum, sed inferiores putabant ani-

mare mundum; fortasse enim non unum et eundem Deum existimabant animare totum mundum, et singulas partes ejus; sed varia numina esse in sole, luna, elementis, etc. Sic enim videtur intelligendum quod Sap. 13 dicitur, hos philosophos, aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem et lunam rectores orbis terrarum Deos putasse. Nam in prima parte illius capit. aperte loquitur Sapiens de philosophis, quos asserit Deum inquisivisse, et in operibus illius conversatos fuisse, ad illius tamen cognitionem non pervenisse, et ideo hujus mundi partes, tanquam Deos et rectores orbis terrarum coluisse. Non declaratur autem ibi an coluerint hæc sensibilia corpora propter seipsa, vel propter eorum animas, quas putabant esse numina quædam his corporibus conjuncta. Verumtamen ex ipsorum philosophorum dictis, et ex Augustini et Thomæ sententiis, hoc posteriori eos opinatos fuisse colligitur, estque per se verisimilius, quia non est credibile homines non solum ratione utentes, sed etiam aliquo modo sapientes, sibi persuasisse corpora inanimata ex se habere divinitatem aliquam, aut esse per se digna supremo cultu.

6. *Plato unum summum Deum, et alios minores Deos colebat.* — Altera opinio philosophorum, quam divus Thomas refert, est Platonis et aliorum, qui, ut testatur Augustinus, 7 de Civ. 42, cum agnoscerent esse unum summum Deum, cæterarum rerum conditorem, nihilominus plures minores Deos colebant, quos intelligentias aut dæmones vocabant, inter quos etiam ponebant quorundam mortuorum hominum animas, divinitatis participes effectas; sed fortasse hi philosophi, licet confiterentur unum summum Deum, non in omnibus perfectionibus suis summum et unicum illum existimarunt; quia, licet crederent cæteros Deos esse inferiores in perfectione, nihilominus non credebant pendere ab illo in omni operatione et efficacia sua, sed habere supremam efficaciam et virtutem in aliquo genere; ideoque etiam illos esse ab hominibus colendos ut Deos, id est, supremo quodam cultu illis propter se debito, arbitrabantur; vel certe, licet speculative non errarent in ferendo judicio de perfectione et dependentia illorum minorum Deorum a primo, errabant practice in judicio de cultu illis tribuendo, nullam in hoc constituentes differentiam inter summum Deum, et cæteros; sicut inter homines, licet reges terræ inæquales sint in

potestate et dominatu, omnes tamen volunt eisdem titulis honoris et excellentiæ coli.

7. *Substantias separatas non fuisse ab aliis factas aliqui credebant.* — Addo præterea, multos philosophos existimasse substantias separatas, quas Angelos vocamus, non fuisse factas ab alio, et ita in hoc æquiparabant illas Deo, idque satis erat ut eis divinum cultum tribuerent, sive alias dicerent esse inæquales, sive æquales in absoluta perfectione. Eo vel maxime quod Gentiles cultum Deorum referebant ad propriam utilitatem; unde quantum putabant posse a Diis juvari, aut commodum aliquod accipere, vel ab incommodis servari, tantum adorationis et cultus illis tribuebant; existimare autem poterant, inferiores Deos non minus sibi esse posse vel beneficos, vel maleficos, quam summum Deum, maxime si circa divinam providentiam errabant, et hujusmodi administrationem intelligentiis inferioribus tribuebant. Atque ita fieri potuit ut eos adorandos crederent ut Deos, id est, supremo cultu soli Deo debito.

8. *Cur Theologiæ pars quædam dicta fuerit civilis.* — Secunda Theologia circa Deorum seu idolorum cultum, civilis vocata est, quia veluti communi civium usu et consensu introducta erat, et Pontifices ac populi in cultu plurium Deorum frequentius illa utebantur. Et licet difficile sit explicare quomodo Varro hanc Theologiam a naturali et fabulosa distingueret, ut late prosequitur Augustinus, libr. 6 de Civit., capit. 6 et sequentibus, verisimile tamen est hanc Theologiam positam fuisse in opinione divinitatis, quæ simulacris ab hominibus factis inesse putabatur. Quam opinionem idem Augustinus, libr. 8 de Civitate, c. 23, Hermeti Trismegisto tribuere videtur, dum ait: *Ille alios Deos dicit a summo Deo factos, alios ab hominibus.* Nam priores Dii videntur ad Theologiam physicam pertinere, posteriores vero ad civilem: nam hi Dii ab hominibus facti videntur esse idola, et simulacra, quæ opera sunt manuum hominum, ut ibid. Augustinus subjungit; addit vero: *At ille (id est Trismegistus) visibilia et contrectabilia simulacra, velut corpora Deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus invitatos, qui valeant aliquid, sive ad nocendum, sive ad desideria eorum nonnulla complenda, a quibus eis divini honores, et cultus obsequia deferuntur.* Hanc autem opinionem, et civilem Theologiam introductam esse ait per artem quamdam copulandi visibilibus imaginibus et statuis spiritus invisibiles, ita ut simulacra essent

quasi animata corpora illis spiritibus dicata et subdita: *Et hoc dicebat Trimegistus esse Deos facere, eamque magnam et mirabilem Deos faciendi accepisse homines potestatem,* ut Augustinus ait. Non erat tamen magna potestas, sed mirabilis fraus dæmonum, qui se statuis immiscebant, et per ea ita loquebantur et responsa dabant, ut vivere existimarentur.

9. *Quod discrimen sit inter theologiam civilem et naturalem.* — Inter hanc ergo theologiam civilem, et naturalem, hæc imprimis potest differentia constitui, quod naturalis sine sensibilibus imaginibus haberi et exerceri poterat, hæc vero civilis in simulacris præcipue fundata erat; item prior creaturam a Deo factam, posterior vero statuum ab hominibus fabricatam, ut Deum colebat: item illa in discursu aliquo philosophico, licet sophistico, fundabatur, hæc vero in sola deceptione dæmonum per experientias aliquas et apparentia signa. Quod si fortasse aliqui philosophi utebantur imaginibus solis aut lunæ, aut aliarum partium mundi, non illas colebant ut habentes divinitatem aliquam, sed solum ut representantes falsos Deos, quod etiam ad idololatriam pertinebat, longe tamen diversa ratione quam simulacra, quæ per Theologiam civilem adorabantur, ut habentia in se divinitatem, saltem per aliquam unionem invisibilium spirituum. Atque de hoc genere idololatriæ videtur loqui Sapiens, c. 13, ubi, postquam vanam philosophorum Theologiam reprehenderat, subjungit: *Infelices autem sunt, et inter mortuos spes illorum est, qui appellaverunt Deos opera manuum hominum, aurum, et argentum, artis inventionem, et similitudines animalium,* etc. Et ad prædicta duo genera falsæ Theologiæ applicari potest, quod Paulus ad Coloss. 2 dicit: *Videte ne quis vos seducat per Philosophiam, aut inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum.* Ac denique ad hanc politicam, seu civilem Theologiam pertinere maxime videtur, quod David ait Psal. 95: *Omnes Dii gentium dæmonia;* loquitur enim de Diis, quos in idolis suis publico ritu gentes colebant, qui (ut diximus) erant dæmones, qui in statuis et idolis se insinabant, ut ab hominibus deceptis colerentur; et ideo aiebat Paulus 1 Corinth. 10: *Quæ immolant gentes, dæmoniis immolant,* ut notavit Augustinus dicto lib. 8 de Civit., c. 24; et Euseb., l. 4 de Præp. evang., c. 6; et Lactant., lib. 2 Divin. Institut., cap. 16.

10. *Qualis fuerit Theologia fabulosa.*—Tertia

denique Theologia gentium, ab eodem Varrone fabularis seu fabulosa appellata est, referente Augustino, libr. 6 de Civit., c. 6 et 7. Ad eam enim spectabat adoratio quorundam hominum mortuorum, quos gentes ut Deos colebant, ex falsa deceptione et traditione. Et quamvis priores Theologiae non minus falsae essent quam haec, nihilominus haec veluti per antonomasiam fabulosa dicta est, quia nec vanis ratiocinationibus, nec solis praestigiis daemonum, sed vanis hominum inventionibus et poetarum figmentis fuit introducta. Utebantur autem Gentiles idolis et simulacris, etiam in hoc idololatriae genere; sed, ut ait divus Thomas, in d. q. 95, artic. 1, non adorabant ipsas imagines ut Deos, sed homines quosdam, qui per illas representabantur, quos appellabant Jovem, Apollinem, etc. De quibus hominibus innumeras fabulas confinxerunt, et de illis (quod mirabilis est) innumera scelera, et turpissima flagitia narrabant et credebant, et nihilominus eos Deos esse existimabant, et ut tales illos colebant. Quid autem nomine Dei aut Deorum illi Gentiles intelligerent, vix explicari potest, quia non poterant sub illo nomine concipere aliquid perfectissimum, ut quod sit a se, et non ab alio, vel quod sit rerum principium, vel quidpiam simile. Quomodo enim de illis, quos credebant fuisse homines, et tales homines, aliquid huiusmodi opinari aut concipere potuissent? Videntur ergo cogitasse, divinitatem esse aliquam excellentiam quae ab hominibus comparari potest, non solum virtute, sed etiam industria, potentia, vel alio simili modo, etiamsi cum vitiis conjuncta sit. Et maxime videntur Gentiles existimasse tales homines, post mortem, posse sibi esse noxios, vel utiles ad obtinendas in hac vita res necessarias ad aliquos humanos usus, et ea ratione illos coluisse, ut noxia averterent, et utilia conferrent. Et ita juxta innumeras hominum necessitates, innumeros Deos multiplicaverunt, ut late tractat Augustinus, citatis locis. Denique de huius etiam falsae Theologiae ac superstitionis ratione specialiter videtur loqui Sapiens 14, ut paulo post videbimus.

11. *Explicatur prima difficultas.*—*Quomodo existimari possit dari plura numina.*—Ex his ergo satis explicata manet prima difficultas, in qua petebatur quomodo cultus idolorum procedere potuerit ex opinione divinitatis existentis in ipsis statutis; nam explicatum est non statuas nudas adoratas fuisse, sed aut ratione numinis superioris, quod illis conjun-

gebatur, vel ratione hominum, qui per ipsas representabantur, et ut Dii colebantur. Ad confirmationem autem ex eo sumptam, quod vera dignitas et excellentia non potest in plures personas, seu res adoratas dividi, respondeo breviter, vere quidem non posse, existimationem autem falsa posse. Nam potentia creandi tantum potest esse una; tamen per deceptionem existimari potest, Angelos habere eam potestatem, et ideo esse dignos supremam quadam adoratione. Et similiter licet revera una tantum sit suprema rerum omnium providentia, nihilominus per errorem existimare potuerunt gentes, divisam esse curam et gubernationem rerum universi, et alium Deum esse qui curam habeat segetum, alium vinearum, alium aliorum fructuum, aut aquarum, et elementorum, ac caelorum, vel metallorum, etc., ut prosequitur Augustinus, l. 4 de Civit., c. 8, et sequentibus.

12. *Obiectio.*—*Satisfit.*—Dices, esto crederent plures esse rerum universi rectores, seu moderatores, nihilominus non potuisse existimare omnes esse supremos dominos earum rerum quibus praesident, et independentes ab omni alio; quia hoc aperte repugnat convenienti regimini universi. Unde Augustinus supra refert agnovisse Gentiles, majores et minores Deos, et inter omnes unum supremum, quem Jovem appellabant; ergo licet alios colerent, quatenus illis indigere se credebant, non est necesse ut proprium divinitatis cultum eis tribuerent. Respondeo, de facto ipso satis constare gentes errasse sacrificando pluribus diis, ac subinde unumquemque ex illis diis tanquam verum Deum, seu (quod idem est) sub aliqua ratione supremae excellentiae colendo. Unde verisimile est credidisse, unumquemque Deum in aliquo munere, seu praesidentia et efficacia circa res aliquas, habere supremam vim et potestatem, etiamsi alii dicerentur majores, alii minores, juxta dignitatem rerum quibus praesidebant. Vel certe multi Gentilium, praesertim commune vulgus, caeca quadam ignorantia et falsa traditione ac fide ducebantur, putantes singulis rebus vim quamdam invisibilem, ac supremam praesidere, ideoque supremo cultu esse colendam, sine ulla relatione ad unum supremum creatorem, et gubernatorem omnium, nec discurrebant quomodo id fieri posset, aut quomodo sine uno supremo numine ac progenitore mundus posset subsistere.

13. *Explicatur secunda difficultas, asseriturque ad fictam idololatriam non esse necessa-*

riam opinionem Deitatis in idolo.—Ad secundam difficultatem, jam responsum est, ad fictam seu apparentem idololatriam tantum externam, non esse necessariam opinionem divinitatis in idolo, seu re adorata; ad veram tamen idololatriam, necessariam esse talem opinionem, quia sine tali opinione non potest esse affectus, et intentio significandi vere et ex animo supremam excellentiam in tali re sic adorata; sine hoc autem affectu et intentione non est vera idololatria, ut declaratum est; quia, ut diximus, aliud est esse veram latriam, aliud esse veram idololatriam; et licet non sit de ratione verae idololatriae, ut contineat latriam re ipsa veram, oportet tamen ut contineat illam veram, saltem ex intentione operantis. Ad confirmationem autem de philosophis agnoscentibus unum supremum Deum, et sub illo alios, respondetur primo, multos ex illis, licet inaequalitatem aliquam agnoscerent, non tamen veram subordinationem et dependentiam omnium ab uno; et ita illos fecisse aequales saltem in aliqua independentia, et eminentia alicujus perfectionis vel potestatis; et haec ratione plures coluisse, ut supremos, et sine ulla relatione ad supremum cultum unius veri Dei, et hoc fuisse satis ad veram idololatriam. Secundo, dicitur multos fortasse ex illis, licet cognoscerent unum Deum, cui soli supremus cultus debetur, tanquam supremo principio et fini omnium aliorum, nihilominus exteriori cultu plures Deos aequaliter coluisse, vel adoratione omnino ficta, ut populo condescenderent, ut de aliquibus Augustinus significat, vel certe, quia decipiebantur a daemonibus, qui affectantes divinos honores, illis persuadebant sibi etiam esse debitos, propter insignem excellentiam et potestatem. Et utroque modo potest intelligi quod Paulus, ad Roman. 1, dicit de gentibus philosophis: *Cum cognovissent Deum, non sicut Deum illum glorificasse, et mutasse gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium, etc. Et coluerunt (concludit) et servierunt creaturae potius quam Creatori.*

14. *Tertium dubium enodatur.*—*Dupliciter potest aliquis dare Dei honorem, ei qui non est Deus.*—Tertia praeterea difficultas ex dictis expedita relinquatur. Fatemur enim posse externum honorem exhiberi sine affectu honorandi; illam tamen non esse veram idololatriam, sed omnino fictam, ejus deformitas, licet contra religionem sit, et ad idololatriam

reducatur, tamen in illo genere actus imperfectus est, ut cap. sequenti dicemus; et praeter illam deformitatem habet etiam malitiam mendacii perniciosi et injuriosi verae religioni. Quod autem ibi additur, non posse haberi affectum colendi aliquem ut Deum, sine opinione divinitatis in illo, non est in universum verum. Nam sicut duobus modis potest quis verbo proferre mendacium, scilicet, vel putans se dicere verum, vel volendo loqui contra mentem, ita duobus modis potest quis vel exhibere divinum honorem, ei qui non est verus Deus: primo, deceptus falsa opinione divinitatis in illo cogitatae; secundo, sine tali opinione, per adulationem, vel diabolicum timorem volens adorare, et signum falsum excellentiae exhibere; et utraque est idololatria, licet prior sit magis propria et omnino vera, nam posterior falsitatem formaliter includit, etiam ex parte colentis, ut supra declaratum est.

15. *Quarta obiectio solvitur, declaraturque quomodo sint jam determinata signa ad colendum Deum.*—*De aliis signis indifferentibus.*—Ad quartam difficultatem respondetur, licet ex natura sua nullum signum externum habeat significationem determinatam ad excellentiam divinitatis, nihilominus ex communi vel impositione, vel consuetudine omnium populorum, sacrificium, et quae illud concernunt, ut templum, sacerdotium, et similia, esse determinata ad divinum cultum; et ideo quacumque intentione haec tribuantur creaturae, ut rei principaliter adoratae, idololatriam committi aut veram, aut saltem affectatam, vel fictam. Unde secundo dicitur, alia etiam externa signa adorationis, quae de se indifferentia sunt ad latriam et alios cultus, ut genuflexio, capitis inclinatio, et suo modo oratio, vel promissio, per intentionem colentium posse determinari ad cultum latriae, et sic attributa creaturis propter seipsas continere idololatriam; si vero debita intentione referantur ad creatorem, non esse idololatriam, ut latius in 1 tom., tractando de adoratione Sanctorum, reliquiarum et imaginum, declaratum est; per quae ibi satisfactum est calumniis haereticorum, qui Ecclesiae crimen idololatriae impudenter attribuunt, quae hoc loco repetere necessarium non est. Unde ad confirmationem, negamus Ecclesiam offerre sacrificium aliquibus creaturis, seu sanctis hominibus, vel dicare illis templa, sed uni tantum vero Deo, licet concomitanter et secundario intendatur peculiaris honor, et memo-

ria alicujus Sancti in alicujus templi dedicatione, vel sacrificii oblatione Deo ipsi facta, quod non pertinet ad cultum latriæ, sed dulciæ, ut citato loco declaravimus. Incensi autem, vel aliorum suffituum cultus, aut suavium odorum concrematio, vel usus candelarum ardentium, et similia, nec sunt sacrificia, sed sacramentalia quædam, seu accidentales cæremonia, nec continent latriæ cultum de se, vel ex impositione, sed per intentionem colentium determinantur. Et ita fiunt interdum vel in honorem Sanctorum ad significandam eorum sanctitatem, vel ad excitandos animos fidelium ad devotionem unicuique rei congruentem.

CAPUT V.

DE ORIGINE IDOLOLATRIÆ, QUÆNAM FUERIT.

1. *Quæ causa idololatriæ, et quo tempore incæperit.*—*Idololatria quædam sine imaginibus fiebat, alia cum illis.*—Hæc quæstio non difficile potest ex dictis in præcedenti capite definiiri. Potest autem intelligi vel de origine causali, ut sic dicam, id est, de causis et occasionibus idololatriæ, vel de temporaria origine, id est, de initio temporis, in quo introduci cæpit idololatria; et utramque partem attingit D. Thomas, d. quæst. 94, art. 4, priorem in corpore articuli, posteriorem in solutionibus argumentorum. Quod ergo ad priorem sensum attinet, docet D. Thomas idololatriam partim ex ignorantia veri Dei, partim ex prava hominum dispositione quoad affectum, partim ex deceptione dæmonum, originem duxisse. Alii vero, ex Sap. 14, simpliciter asserunt originem idololatriæ fuisse ex erectione statuarum et imaginum in memoriam mortuorum, accedente potentia et tyrannide hominum potentium, et nimium diligentium mortuos suos, eorumque honorem affectantium. Distinguendum autem videtur de duplici idololatria: nam quædam committi potuit et inchoari sine imaginibus, ut significavit D. Thomas, d. quæst. 94, art. 1, ad 4; alia cum imaginibus, et idolis sensibilibus; et prior modus facile contingere potuit in idololatria, quæ in physica theologia nitebatur; posterior vero in civili, et fabulosa theologia maxime locum habet.

2. *Unde prima fuerit orta.*—Dico ergo priorem idololatriam abstrahentem ab idolis sensibilibus ortam fuisse ex ignorantia veri Dei, et imbecillitate humani discursus, adjun-

cta hominum negligentia, et dæmonum inductione ac deceptione. Hoc fere totum colligitur ex cap. 13 Sap., quod ita incipit: *Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei, et de his quæ videntur bona, non poterunt intelligere eum qui est, nec operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex.* Et subjungit hanc ignorantiam fuisse culpabilem, et ex illa ortum fuisse errorem colendi partes universi, ut Deos, quæ idololatria per se imagines non requirit. Ratio etiam hoc ostendit, quia Theologia naturalis seu physica non est orta ex civili, vel fabulosa; nam potius philosophi, qui in suis scholis illam tradebant, in suis etiam libris popularem et fabulosam idololatriam irridebant, licet fortasse in usu illius, consuetudine quadam et humano timore ducerentur, ut in Varrone et aliis Augustinus reprehendit; ergo error illius theologiæ physica non est ortus ex imaginibus, sed potius, si in illo genere idololatriæ usus idolorum, seu inanum imaginum adjunctus est, ille ortus est ex falso errore plurium Deorum præsidium diversis mundi partibus, aut rebus corporeis, ad quarum similitudinem imagines formabantur. Ita enim bovem, vitulum, serpentem, et species similes in suis imaginibus adorabant, quia putabant diversa numina invisibilia his rebus præsidere, quæ in illis imaginibus colebant, et eadem mente alii colebant solem, lunam, ignem, etc., tanquam mundi partes in se divinum aliquid continentes, quibus postea imagines dicarent, ut eas magis præsentibus haberent, ut aperte sentit D. Thomas in d. art. 1.

3. *Idololatria cum imaginum cultu ex nimio affectu mortuorum orta est.*—Secundo vero dicendum est, idololatriam, cum cultu et veneratione sensibilibus simulacrorum sculptilium et falsarum imaginum, originem vel occasionem habuisse ex nimio affectu ad aliquos homines mortuos, et desiderio præsentia illorum, accedente tyrannide, vel nimia principum assentatione, et adulatione, quæ pravam consuetudinem induxit, et paulatim errorem auxit, cooperante dæmone suis præstigiis ac deceptionibus. Hæc etiam assertio sumitur ex Sap. 14, ubi prius dicitur, idolorum usum non fuisse ab initio, sed ab hominibus otiosis et vanis inventum esse; modum autem inventionis describit Sap. dicens: *Acerbo luctu dolens pater cito sibi rapti filii fecit imaginem, et illum, qui tunc tanquam homo mortuus fuerat, nunc tanquam Deum colere cæpit, et constituit inter serros suos sacra et sacrificia. De-*

inde interveniente tempore, convalescente iniqua consuetudine, hic error tanquam leæ custoditus est, et tyrannorum imperio colebantur figmenta; et postea subjungit, ideo fecisse homines imagines eorum, quos honorare volebant: *Ut illum, qui aberat, tanquam præsentem colerent. Et hæc* (concludit Sapiens) *fecit vita humanæ deceptio, quoniam aut affectui, aut regibus deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt.*

4. *Objectio.*—Objici autem potest idololatriam hanc potius duxisse originem ex affectu filii erga parentem mortuum, quam ex affectu patris ad filium, ut Sapiens dicit. Assumptum patet ex multorum Patrum sententia asserentium, mortuo Belo primo Assyriorum rege, Ninum filium ejus, in solatium doloris, imaginem illius erexisse, cui tantam reverentiam exhibebat, ut reis omnibus ad eam confugientibus pepercerit, et ideo homines imaginem illam divinis honoribus colere incæpisse. Ita refert Abul., cap. 4 Genes., q. 13, in fine, et cap. 31, q. 34, in fine, ex Euseb., Joseph.; sed Josephi locum invenire non potui, neque Eusebii. Quamvis enim hic in Chronic., in principio, dicat Ninum, Beli filium, fundasse civitatem Ninive, nihil vero dicit de imagine Beli a Nino erecta. Isidorus autem, l. 8 Etymol., cap. ult., magis hoc indicat, dum ait Bel fecisse idolum Babylonicum, et subjungit: *Fuit autem Bel pater Nini primi Assyriorum regis.* Idem sentit Hieronymus Osee 2, circa illa verba: *Et erit in die illa, dum ait, Ninum in tantam pervenisse gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum;* et subdit inferius: *Didicimus exordium dæmonis, imo hominis in dæmonem consecrati.* Ambrosius etiam idem affirmat, si ejus sunt commentaria in Paulum, quæ sub illius nomine circumferuntur, in id ad Rom. 1: *Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, etc.*

5. Accedit quod multi existimant, idololatriam per usus simulacrorum incæpisse a tempore Enos, filii Seth et nepotis Adæ; non quod credendum sit ipsum fuisse idololatriam, id enim verisimile non est, nec in Scriptura indicatur, imo potius contrarium; sed quod ipse cæperit Dei imaginem ritu catholico erigere, juxta illud Genes. 14: *Iste cæpit invocare nomen Domini;* et inde alii sumpserint occasionem idola condendi, et depingendi Deum sub forma sensibili, tanquam propria Dei, quod ad idololatriam pertinet. Ita sentit Dionysius Carth., sequens scholasticam histo-

riam, quam refert Genes. 4; et sumitur ex Hebræorum lectione et interpretatione, quam ibi Lipomanus in Catena refert, ex Hieronymo, in q. Hebr., super illum locum. Nec dissentiunt Hugo Cardin., Oleaster, et Honeala ibidem. Si autem hoc verum est, longe diversum initium habuit idololatria per imagines falsas, quam Sapiens describit. Denique licet daremus idololatriam fabulosam habuisse illud initium, quod profert Sapiens, nihilominus civilis idololatria, quæ etiam est per imagines, potuit esse antiquior; non enim orta est ex amore parentum aut filiorum mortuorum, sed ex dæmonum industria ac deceptione. Unde verisimile est illud idololatriæ genus esse antiquissimum, quia dæmon semper fuit valde sollicitus in deceptione hominum, maxime affectando sibi divinos honores.

6. *Responsio aliquorum.*—*Impugnatur.*—*Vera solutio.*—Ad primam partem respondent aliqui. Sapientem loqui de privato cultu, historiam autem de Nino intelligi de publico, quia Ninus fuit primus qui occasionem dedit publicæ idololatriæ, imaginem patris publicæ erigendo, et proponendo ut a populis coleretur; nihilominus tamen fieri potuisse ut ante illum acciderit, quod Sapiens narrat, ut homo aliquis potens, ex amore filii præmature mortui, ejus imaginem depingi fecerit, et privatim illam coluerit. Sed profecto etiam Sapiens loquitur de publico cultu per ritum sacrorum et sacrificiorum, et per inductionem subditorum ad illum ritum servandum, ut ex contextu constat. Melius dici posset Sapientem non facere vim in hoc, quod occasio hujus idololatriæ fuerit amor parentis ad filium mortuum, vel amor filii ad parentem mortuum; sed in hoc quod ex affectu ad præsentiam et reverentiam mortuorum hominum illa occasio sumpta sit: et ita sentiunt ac loquuntur Doctores citati, præsertim Hieronymus et Ambrosius, et optime Cyprianus, libr. de Idolorum vanitat. Unde reliqua, quæ in particulari dicuntur, videntur poni gratia exempli; nam fieri quidem potuit, ut et filius ex amore patris, et pater ex affectu ad filium, et subditi ex affectu ad regem, et amicus ex affectu ad amicum illi consuetudini initium dederit. Sapiens autem unum vel aliud exemplum indicat, non vero excludit alia, nec dicit illud exemplum de amore parentis ad filium fuisse omnium primum. Potuit ergo aliud de Nino præcedere.

7. *Solvitur aliter argumentum.*—Addo vero illud etiam satis incertum esse, ut ex alla-